

В. В. Задунайський

Козацьке бойове мистецтво

КОЗАЦЬКЕ БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО – основні принципи і засоби індивідуального ведення бою та особливості фізичного, психологічного та духовно-етичного вишколу козаків. Оволодіння К. б. м. передбачає насамперед засвоєння та вдосконалення техніки бою холодною [зброєю](#), зокрема списом (пікою, а на її основі багнетом), шаблею (шашкою) та кинджалом. Мистецтво володіння вогнепал. зброєю через постійну уніфікацію принципів стрільби та вдосконалення зброї не набуло нац. рис. К. б. м. стало черговим і до того ж найяскравішим етапом у розвитку військ. традицій України, що обумовлено заг.-укр. піднесенням у серед. 17 ст., а також твор. використанням досвіду сусідів, бо й саме *українське козацтво* зазнало польс. і турецько-татар. впливів. Техніка бою зі списом залежала від його розмірів, ваги, озброєння ворога, від того, чи козак діє на коні, чи у пішому строю. Гол. увагу приділяли пробив. дії вістря, хоча й зворот. кінцем списа також завдавали ударів. У пішому бою спис тримали двома руками з таким розрахунком, щоб попереду воїна знаходилася довша частина древка. Це дозволяло відбивати удари ворога перед. частиною древка та атакувати його на верх. і нижньому рівнях. Задню частину древка використовували під час перехват. перед. пробив. ударів задля поглиблення ударно-атакуючих дій. Заднім кінцем древка також здійснювали відбивні й атакуючі дії як уперед, так і назад. Серед атакуючих ударів списом найхарактернішим є пробивання – перехоплення древка долонею руки за його зворот. кінець з одночас. кроком уперед, серед захис. відбивань – різноманітні «хвіртки» (до себе або від себе на верх. і нижніх рівнях). У використанні шаблі гол. акцент робили на рублячо-ріжучих ударах робочою частиною. Їхній характер залежав від форми та якості клинка і тех. майстерності воїнів. Дії шаблею передбачали блискавичну техніку відбивно-ударних рухів, котрі здійснювали насамперед за рахунок вправних рухів кистю–ліктем–плечем, а потім уже – підключення корпусу–таза–ніг (на відміну від роботи зі списом, коли доводилося працювати переважно за рахунок плечового й тазового відділів). Тримання шаблі передбачало м'якість та еластичність і водночас щільність, таким чином, щоб клинок був немовби продовженням руки. Відбивал. рухи прагнули робити ковзаючо-відвідними, що дозволяло швидко нанести атакуючий удар. Важливе значення відводили різноманіт. ударно-відбивал. рухам і блискавич. зміні напрямів та рівнів бойових дій. Найвідоміші удари шаблею: «бічник», «крученик», «стин», «хлудина». Їх виконували як на повну силу, так і у вигляді блискавич.

«підрубубу». Захисні дії шаблею у вигляді відбивань чи відведень («хвіртки», «затини» та ін.) виконували як лезом, так і обухом, залежно від удар. руху противника на різних рівнях за певного положення клинка (зависання, підняття тощо). Важливе значення приділяли вмінню утримувати клинок під час осьових рухів захист–атака і навпаки. Характерна особливість укр. козац. техніки шабел. бою у пішому порядку – використання удар. рухів ногами («повзунці» – удари з переходом у присядки та нижні стійки, іноді «копняки» – дії у високих стійках) та підсідання – підходи з ударно-захоплюючими діями вільною рукою. Надзвичайно важливе значення спис. і шабел. бою в К. б. м. зумовлено абсолют. домінуванням у козац. військ. житті зброй. бою, а також тим, що базисні рухи – дії означ. зброєю – були формотвор. для бою голіруч, а не навпаки. Такий принцип пріоритетності зброй. бою чітко зберігався і на поч. 20 ст. у родовому козац. середовищі, де з дитинства хлопців навчали володіти шаблею (обов'язкова у побуті козац. військ. стану) та пікою (кубан. козаки замість піки опановували кинджал). У цей час нащадки укр. козаків домінували в Кубан. козац. війську та становили знач. відсоток серед донських і терських козаків. Через посилений контроль влади за козац. спільнотою впродовж 19 – на поч. 20 ст. відбулася фіксація уніфіков. початк. рівня К. б. м. (визначено перелік осн. прийомів шабел., багнет. і спис. бою). Особл. увагу бойовому вишколу приділяли козаки під час перебування у першочерг. частинах, коли щоденно вивчали й відточували необхідні бойові прийоми і навички. Тоді ж поширилася практика постій. військ.-приклад. змагань, період. вишкіл. таборів і занять для козаків, що перебували у пільг. стройових частинах 2-ї і 3-ї черги служби; козац. юнацтво і молодь проходили обов'язк. щоденні заняття-тренування з воєнізов. гімнастики при станич. школах, а також із 10-річ. віку за влас. бажанням залучалися до змагань, на яких за призові місця отримували як і дорослі козаки бойову зброю (шашки та кинджали). У Кубан. козац. війську, на відміну від решти козац. формувань Рос. імперії, існувала козац. піхота – пластуни (напередодні 1-ї світової війни – 18 батальйонів 1–3-ї черг служби), що зберігала традиції Чорномор. козацтва, яке було безпосеред. спадкоємцем Війська Запорозького. Саме тому на Кубані на основі спис. бою розвинувся й удосконалювався багнет. бій, майстрами якого й були пластуни на поч. 20 ст. Підготовка козака до оволодіння мистецтвом бою починалася з дитинства і здійснювалася батьком, далі доповнювалася індивідуал. практикою в козац. середовищі (особливо під час воєн. дій). Козаки у першу чергу оволодівали технікою бою списом та шаблею, а потім знайомилися з ін. холод. зброєю. Навч. К. б. м. мало свої особливості у різних козац. формуваннях. Так, гетьманці та слобожани (козаки) засвоювали основи К. б. м. від родичів і місц. знавців цієї справи та згодом відточували його у боях, а в мирний час – за влас. бажанням (єдиного централізов. навч. не існувало). На Січі джур і молодих козаків вишколював признач. козак-батько за участі курін. знавців, а також відповідні старшини, козац. науки могли навчатися також по зимівниках і бурдюгах. Козаки постійно вправлялися у бойовому мистецтві у мирні часи та відточували його під час військ. походів. У пізніші часи в межах рос. військ. системи існував як регламентов. державою, так і самот.

військ.-приклад. вишкіл у мистецтві бою з пікою, багнетом, шашкою і кинджалом у козац. формуваннях та поселеннях (хуторах і станицях). Бій голіруч, за козац. традицією, відігравав другорядне значення й не виокремлювався в самодостат. напрям у родовому козац. середовищі, яке проіснувало до поч. 20 ст. Водночас досвід зброй. бою зумовив здатність козаків діяти й без зброї на основі базис. рухів зі зброєю. Пересування і ударно-захисні рухи повторювали відповідні дії зі зброєю (на основі списа – важкі глибокі пробивання-відбивання, на основі шаблі – блискавичні короткі удари-відбивання) з урахуванням того, що рухи замість зброї здійснювали кінцівками (відповідні поверхні). У козац. бою голіруч акцентовано увагу на ударно-захис. діях ногами, які лише до певної міри застосовують у шабел. бою. Серед рукопаш. дій ногами чітко вирізняються «повзунці» (ударні дії у низьких стійках, сидячи чи лежачи та з опорою на руки), «копняки» (удари у положенні стоячи) та «голубці» (ударні дії під час стрибків у повітрі). Для позначення удар. дій використовують терміни «розніжка», «тинок», «перестриб», «дзиґа», «пробивання» тощо. Нині справою відродження козац. бойової спадщини займаються окремі структури як в Україні, так і РФ. Базисних принципів військ.-приклад. К. б. м. дотримується товариство «Козацька Вежа» (Донецьк), яке трансформувало військ.-приклад. систему у спорт, що засвідчує практикування спис., багнет. та шабел. бою за допомогою спец. спорт. амуніції. Найпоширенішими напрямками бою голіруч в Україні є «Спас» (виник у Запоріжжі й спеціалізується на ударно-кидк. системі ведення бою) та «Бойовий гопак» (виник у Львові, переважає ударна техніка бою). У РФ вирізняється стиль «Казбой» (ударно-кидк. техніка ведення бою голіруч з додатком зброй. бою), що виник на тер. колиш. Війська Донського й пропагується товариством «Пірнач». Поряд зі згаданими структурами й напрямками, які враховують козац. надбання минулого, існують й інші, лідери яких займаються відвертою профанацією козац. спадщини (використання козац. одягу і тех. арсеналу зі сх. та зх. єдиноборств).

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. Д., 2006;
2. Його ж. Володіння холодною зброєю у військових формуваннях України, Росії та Польщі (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Д., 2008.

Бібліографічний опис:

Козацьке бойове мистецтво / В. В. Задунайський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-9230>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).